

Folklor muzyczny województwa łódzkiego

Obecne województwo łódzkie jest wyjątkowo bogate i zróżnicowane pod względem etnograficznym, a zarazem etnomuzycznym.

Łódzkie składa się z sześciu głównych regionów: Łęczyckiego, Sieradzkiego, Wieluńskiego, Opoczyńskiego, Rawskiego i Łowickiego (a także terenów przejściowych: okolic Łodzi, ziemi kutnowskiej, ziemi piotrkowskiej), które bywają określane mianem regionów „środkowopolskich” (co pozwala unikać nazw administracyjnych, nie pokrywających się z granicami regionów). Województwo łódzkie leży wprawdzie nieco bardziej w południowo-środkowej Polsce niż w samym centrum kraju, jednak na jego terenie – w miejscowości Piątek w powiecie łęczyckim – wypada geometryczny środek Polski.

W wymienionych rejonach do dziś praktykują swoje rzemiosło przedstawiciele tradycyjnej kultury ludowej, a w szczególności wykonawcy muzyki wiejskiej, zwanej autentyczną, którzy są cennym źródłem odchodzącego w zapomnienie repertuaru oraz dawnych form i stylów wykonawczych, jakie do dziś zachowały się na tym obszarze. Przedstawiciele folkloru autentycznego poznali tę muzykę i pieśni w młodości, z „pierwszej ręki”, ze zwyczajów i obrzędów w ich naturalnym kontekście, i przyswoili je metodą słuchową, pamięciową (bez zapisu).

Po wielu latach muzyka ludowa (zwana też tradycyjną lub wiejską), która zniknęła z codziennego życia wsi, została ożywiona w aurze festiwali i przeglądów folklorystycznych. Wykonawcy sięgnęli do pamięci, i okazało się, że przechowali w niej, wraz z wiedzą o dawnej wsi, cenny repertuar muzyczny. W wymienionych regionach, oprócz skrzypków, śpiewaków i kapel autentycznych, dużą część wykonawców stanowią zespoły (śpiewacze i obrzędowe), a także kapele opracowane oraz zespoły pieśni i tańca. Wspomnieć należy, iż pokaźną grupę stanowi tzw. ruch świetlicowy, amatorski – wykonawcy prezentujący repertuar obiegowy, popularny i biesiadny.

Do najcenniejszych przedstawicieli muzyki ludowej regionów Łódzkiego należą skrzypkowie-soliści, ponieważ skrzypce są instrumentem szczególnie mocno zakorzenionym w praktyce ludowej. W realizacji indywidualnej w największym stopniu ujawniają się walory twórcze (stopień kreatywności), jednostkowy styl, technika, sposoby wykonawcze, a przy tym wariantowość (powtarzanie melodii z drobnymi zmianami) i tempo rubato (zmiany akcentuacyjne i rytmiczne w ramach taktu). Z gry solowej wyłania się zarazem osobowość instrumentalisty, toteż wykonania skrzypków ukazują wielką różnorodność stylów, charakterów i temperamentów. Ponadto tradycyjni skrzypkowie szczególnie mocno angażują się w grę (jak mówią niektórzy: wkładają siebie). Stopniowo, wraz z przemianami folkloru w XX wieku, gdy pojawiła się harmonia, rola skrzypka malała aż do czasu, kiedy został całkowicie „przytłoczony” rozbudowanym składem kapel, na czele z akordeonem, a nawet klawiszem i trąbką.

Spośród ludowych instrumentów muzycznych, dla omawianego obszaru oprócz skrzypiec charakterystyczne były dawniej: basy dwu-, trzy- i czterostrunowe (tzw. maryna), bębenek jednostronny (jednomembranowy) z brzękadłami (tzw. ciachotek, grzechotek, cyganek) i bęben dwumembranowy (dwustronny) ze stalką, tj. triannglem zwanym też trójkątem (tzw. baraban) oraz harmonia trzyczęściowa (24-, 48-, 80- i 120-basowa). Wszystkie te instrumenty, budowane niegdyś ręcznie, zniknęły już z krajobrazu kulturowego wsi. Zachowały się jeszcze tylko gdzieś tam, a używane są niemal wyłącznie podczas przeglądów i festiwali folklorystycznych, czyli jako narzędzia służące do prezentowania swojej kultury na zewnątrz, poza własnym regionem.

Do rzadkości należą już dziś kapele dwu- lub trzyosobowe, w najbardziej tradycyjnych, XIX-wiecznych zestawach: skrzypce, basy oraz skrzypce, bębenek jednostronny z brzękadłami, jak również: skrzypce, basy, bębenek. Zgodnie z tradycją, w Sieradzkim i Wieluńskim występowały basy mniejsze (basy kaliskie, połówki), natomiast w Rawskim i Opoczyńskim – większe. Sposób grania był taki sam – smyczkiem, na pustych strunach (bez skracania), dlatego też basy spełniały bardziej funkcję rytmiczną niż harmoniczną.

W pierwszej połowie XX wieku basy zaczęto zastępować harmoniami. Coraz rzadziej jest również stosowany bębenek jednostronny z brzękadłami, który został stopniowo zdominowany przez bęben ze stalką i bęben z talerzem, w okresie rozbudowy kapel o harmonie. Niemniej używany jest jeszcze tam, gdzie muzycy grają w składach dwuosobowych, lub trzyosobowych – z basami (głównie Rawskie, Opoczyńskie i Sieradzkie). Bęben dwustronny ze stalką został wprowadzony do kapel najwcześniej w północnej części województwa łódzkiego, najpierw w regionie łowickim, potem łęczyckim.

Przez wiele lat najbardziej rozpowszechnionym, tradycyjnym składem kapel, choć nieco późniejszym, były: skrzypce, harmonia trzyczęściowa i bęben ze stalką (lub z talerzem). Stosowane do dziś, choć już nieliczne, harmonie trzyczęściowe pochodzą głównie od wytwórców z województwa łódzkiego, m.in.: Gębarskiego, Glanowskiego, Łebka, Mikszewskiego, Sobczyka, Stelmacha, bądź od producentów warszawskich, m.in.: Boruckiego, Faliszewskiego, Leonardta, Radka, Sawiejki, Stamirowskiego, Zysińskiego i innych. W pierwszych dekadach XX w. budowano harmonie o mniejszej liczbie basów: 8, 12, 24, które są obecnie unikatami, najczęściej zaś spotyka się harmonie 120-basowe.

Najstarszy repertuar instrumentalny w regionach środkowopolskich reprezentowany jest w większości przez trójmiarowe melodie o charakterze użytkowym (tanecznym) i pierwotnie wokalnym. Nazewnictwo repertuaru tego typu jest zróżnicowane w poszczególnych regionach, często uwarunkowane indywidualnie; np. oberki wyciągane, ciągłe i śpiewki występują w Opoczyńskim, mazurki i śpiwoki w Rawskim i Opoczyńskim, owijoki w Sieradzkim i Wieluńskim, a kujawiaki i kujony w Łowickim i Łęczyckim. Melodie te odróżniają skrzypkowie od oberków nazywanych technicznymi, ciętymi, drobnymi, siekanymi lub gęstymi, które wykonywane są w nieco szybszym tempie i stanowią przykład repertuaru czysto instrumentalnego (nie śpiewanego), przeznaczonego do tańca. Spośród tańców dwumiarowych wykonywane są „starodawne” polki, które stanowią jednak bardzo małą część całego repertuaru. Charakterystycznym utworem jest dwumiarowy chodzony sieradzki, który znacznie różni się od trójmiarowych chodzonych łowickich, utrzymanych w rytmie poloneza. Ponadto grywane są tańce-zabawy, wykonywane niegdyś podczas wesela, np. kowal, konik. Pokazną część tradycyjnego repertuaru stanowią przyśpiewki (utwory jednozwrotkowe, układane zwykle na poczekaniu, często o treści żartobliwej, nazywane też prześpiewkami, np. kiedy drużyna i drużbowie lub goście weselni prowadzą śpiewany „dialog”, krytykując i wyśmiewając się z siebie nawzajem). Przyśpiewki wykonywane były na przemian przez śpiewaka i kapelę. Szybko znikają z muzycznego pejzażu wsi, aczkolwiek skrzypkowie pamiętają jeszcze, jak na weselach zamawiano melodię taneczną (kawalek), śpiewając przed kapelą, a dziś sami poprzedzają śpiewem swoją grę.

Podobnie jak gra instrumentalna, śpiew solowy ujawnia cechy indywidualne, zanikające w śpiewie zespołowym. W każdym regionie śpiewano dawniej pieśni doroczne (np. wielkanocne, bożonarodzeniowe, dożynkowe, żniwne) i rodzinne (np. weselne, chrzcinowe) oraz pieśni powszechne (społeczno-obyczajowe). Niestety, nie we wszystkich regionach zachowały się do dziś przykłady danej grupy repertuaru. Z pieśni dorocznych pamiętane są jeszcze pieśni wielkanocne – dyngusowe i gaikowe (Sieradzkie), spośród pieśni bożonarodzeniowych – kolędy. Repertuar rodzinny reprezentowany jest głównie przez pieśni weselne, śpiewane w poszczególnych etapach,

takich jak oczekiwanie pana młodego, ubieranie panny młodej, błogosławieństwo przed ślubem, pożegnanie panny młodej, przyjazd z kościoła, obnoszenie wianka, oczepiny itp. Wśród repertuaru powszechnego chętnie są śpiewane do dziś pieśni miłosne, społeczno-obyczajowe, sieroce, pasterskie oraz ballady. Pieśni na omawianym obszarze wykonywane są w tempie umiarkowanym, sylabicznie (na jedną sylabę przypada jeden dźwięk), z zachowaniem regionalnej gwary, która jest coraz mniej przestrzegana.

Przysłuchując się muzyce regionów środkowopolskich, łatwo zauważyć podstawowe cechy zróżnicowania regionalnego, które – z uwagi na malejącą liczbę wykonawców – coraz trudniej odróżnić od cech indywidualnych. W Łęczyckim dominują tempa dość powolne, sposób grania jest spokojny, wyważony i refleksyjny, bogato zdobiony, z zastosowaniem tempa rubato; dominują kujawiaki i oberki. W sąsiednim regionie – sieradzkim wraz z wieluńskim – najbardziej powszechne są owijoki, grane w sposób dość prosty, bardziej miarowy, zdradzający wpływ Wielkopolski i Śląska (zwłaszcza na ziemi wieluńskiej). W Opoczyńskim i Rawskim, w których do dzisiaj jest najwięcej tradycyjnych skrzypków, występują najszybsze tempa, urozmaicony i spontaniczny sposób grania, o silnej ekspresji; dominują oberki śpiewane i mazurki. Cechą wyróżniającą Łowickie są z kolei tempa powolne i najsilniej wyczuwalne tempo rubato, a z form muzycznych króluje tam kujawiak, wykonywany – podobnie jak inny repertuar – z dużą siłą wyrazu, ale i powściągliwością.